

Νίκος Μπακόλας, *Ή κεφαλή*. Αθήνα, εκδόσεις Κέδρος 1994, 119 σελ.

Θά μπορούσε νά πει κάποιος ότι, αν και ο Νίκος Μπακόλας (γεν. Θεσσαλονίκη, 1927) έμφορεΐται από ανακυκλούμενες ιστορικές μνήμες ή έμμονές (πού χροντρικά έκτείνονται σ' ένα άνυσμα έβδομηντα χρόνων: από τή Μικρασιατική καταστροφή καί πέρα), έντούτοις ή έκμετάλλευση τής ιστορικής πραγματικότητας από τόν συγγραφέα χωνεύει, μέ άμιγώς λογοτεχνικούς τρόπους, άυτοβιογραφικά ή μυθοπλαστικά στοιχεία.

Μέ άλλα λόγια, ό πεζογράφος, ένώ έχει τήν άνάγκη στό σύνολο σχεδόν τής πεζογραφίας του (στά όχτώ θιβλία του: κι έδώ δέν άθροίζω τό πρώτο του) νά δημιουργεί ένα ιστορικό ύπέδαφος, στήν πορεία διαπιστώνουμε ότι χρησιμοποιεί τήν ιστορία ως πρόφαση προκειμένου νά μιλήσει γιά ζητήματα πού άνήκουν στή σφαίρα του άτομικού βιώματος' ή, αντίστροφως, έμβολιάζει τήν προσωπική έμπειρία του μέ συλλογικότερες μέριμνες, προσδίδοντας κατ' αυτόν τόν τρόπο μία έποπτεία στή ματιά του άφηγηματικού ύποκειμένου.

ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ

Τό ίδιο άκριβώς πράττει καί στήν πρόσφατη πεζογραφική του κατάθεση. Ποιά είναι αυτή τή φορά τό ιστορικό "έλατήριό" του; Η «Μαρτυρία του Κωνσταντίνου». Ένα χειρόγραφο πού έξιτορει τήν άποτομή τής "κεφαλής" του Παύλου Μελά (τής πλέον ρομαντικής προσωπικότητας του Μακεδονικού Άγώνα, ό όποιος έγκατέλειψε τήν ευζωία του στήν Αθήνα γιά νά εισχωρήσει, τό 1904, ως ζωέμπορος, μέ τό ψευδώνυμο Παύλος Δέδες, στήν κατεχόμενη από τούς Τούρκους Μακεδονία) από κάποιον σύντροφό του.

Αν κάποιος τώρα άναζητούσε τόν άπειθείας πρόγονο τής *Κεφαλής*, θά σκόναφτε πιστεύω κυρίως στή *Μυθολογία* (1977). Κι αυτό γιατί τό άφηγηματικό νήμα του Ήπειρώτη Νικόλα, πού φτάνει στήν τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη

τό 1880 γιά νά βρεί μία καλύτερη τύχη, τό ξαναπιάνει ό γιός του Χριστόφορος στήν *Κεφαλή* (ό ιδιοκτήτης του περιλάλητου χειρογράφου).

Έγγονός του Νικόλα καί γιός του Χριστόφορου Μπ. είναι ό συγγραφέας. Τό άυτοβιογραφικό παιχνίδι όμως συνεχίζεται κι όταν ό άναγνώστης διαπιστώνει ότι ή χρονολογία κατά τήν όποία ό έπίδοξος μελετητής του χειρογράφου έπισκέπεται τό ζευγάρι, Νίκο καί Δέσποινα Μπ., συμπίπτει μέ τήν χρονολογία γέννησης του συγγραφέα (26 Ιουλίου 1927).

Έχουμε, δηλαδή, τόν πρώτο άξιοσημείωτο άντικατοπτρισμό: ή είδηση τής ύπαρξης του χειρογράφου στον άφηγητή "γεννιέται", ήμερολογιακά, ταυτόχρονα μέ τόν έρχομό του συγγραφέα στον κόσμο.

ΑΠΟ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΕΜΜΟΝΗ

Ας τά πάρουμε όμως μέ τή σειρά. Τούτο τό «πεζογράφημα» —όπως τό χαρακτηρίζει ό συγγραφέας, αν καί προσωπικά θά τό όνόμαζα μινιμαλιστικό μυθιστόρημα, στό βαθμό πού έχουμε περίτεχνες έμπλοκές χαρακτήρων καί άνατροπές του μύθου, έτσι ώστε να δημιουργούν τήν προοπτική μιάς μεγάλης άφηγηματικής έπιφάνειας— χωρίζεται σε τρία ευδιάκριτα μέρη: αν καί, ως θερμοκρασία φωνής, τό πρώτο καί τό τρίτο μέρος κινούνται στο ίδιο κλίμα. Στο πρώτο μέρος λοιπόν —πού ύποδιαιρείται, μέ μεσοτίλους, σε έξι ένότητες—, διαβάζουμε μία ένδελεχή περιγραφή του χειρογράφου. Ό "μή ειδικός" (όπως έμμεσα άυτοχαρακτηρίζεται ό μελετητής, σελ. 50) άναγνώστης του κειμένου, έπιχειρεί μία πραγματολογική, ιστορική, έρμηνευτική καί ύφολογική άνάλυσή του. Τόν ένδιαφέρει τό κείμενο ως ντοκουμέντο μιάς άτομικής περίπτωσης, γιά νά εξαγάγει όμως ευρύτερα συμπεράσματα.

Έτσι, μέσα στο «γραφτό ενός χωριόπουλου τής σκλαβωμένης Μακεδονί-

ας» βρίσκει τή συνέχεια τής ελληνικής ιστορίας όπως αυτή ένοφθαλμίζεται στή θραύσση από τήν άφηγητή-μελετητή τά θραύσματα από τήν αρχαία γραμματεία καί τά ιερά κείμενα πού άλιεύει στήν άφήγηση του περιστασιακού άπομνημονευματογράφου δέν είναι τυχαία. Πιστοποιούν ότι τό άγωνιστικό φρόνημα του άπλου αυτού Μακεδονομάχου —καί, κατ' έπέκταση, του συλλογικού ψυχισμού έκεινων των άνθρώπων— πατάει σέ κάτι βαθύτερο καί διαχρονικότερο.

Παράλληλα, όμως, μέ τή μοίρα του χειρογράφου καί του εύκαιριακού συγγραφέα του ό άναγνώστης πληροφορείται, σέ δεύτερο επίπεδο, τή σχέση του άφηγητή-μελετητή μέ τόν ιδιοκτήτη του χειρογράφου. Μιά σχέση μισοφώτιστη καί ιδιόμορφη, όπως μισοφώτιστο καί ιδιόμορφο είναι καί τό πρόσωπο πού μιλάει στό χειρόγραφο.

Έχουμε, δηλαδή, έδώ έναν δεύτερο βασικό άντικατοπτρισμό: οι δυσκολίες πρόσβασης στό χειρόγραφο, πού κλιμακωτά κυκλώνουν τόν φέρελι μελετητή του κειμένου, άντανακλούν τήν, βαθμιαία έπίσημη άποκαλυπτόμενη, παράδοση άσχίση πού διαπερνά τή σχέση του Χριστόφορου καί του άνώνυμου μελετητή-άφηγητή.

Στό δεύτερο μέρος, τό τοπίο τής άφήγησης αλλάζει άρδην. Τά χρώματα νοτίζουν καί οι ήχοι άποκτούν μία δραματική χροιά. Μέσα σέ τρεις νύχτες καί μία μέρα ό άπομνημονευματογράφος όρίζει τό σισύφειο όδοιπορικό του από τή Σιάτιστα στό Πισοδέρι, μέχρι να φτάσει σέ ελληνικά χέρια τό ιερό λείψανο.

Έδώ θά ήθελα νά κάνω μία έπισήμανση. Έχει ένδιαφέρον, νομίζω, τό γεγονός (μέ τήν έννοια ότι διαφοροποιείται από τόν συνήθη τύπο του καθαρόαιμου παιφ άφηγητή) ότι ό συγγραφέας επέλεγει έναν ήρωα ό όποιος, άν καί λαϊκής καταγωγής, έχει, έν σπέρματι έστω, κάποια λόγια καλλιέργεια. Έπιπλέον, ό άναγνώστης διαπιστώνει ότι ό συγγραφέας δέν επιχειρεί νά σκιαγραφήσει έξωτερικά έναν Μακεδονομάχο (μιμούμενος ίσως τήν ντοπιολαλιά του) αλλά, κυρίως, νά φωτίσει τόν άνάστατο ψυχισμό ενός άνθρώπου πού άναθυμάται ένα δεσπόζον γιά τή ζωή του γεγονός. Μέ άλλα λόγια, προσπαθεί νά υπερβεί τά όρια του χρό-

νου καί του τόπου του άφηγητή.

Στό τρίτο μέρος («Έπιλεγόμενα-Άντιλεγόμενα-Άμφιλεγόμενα»), τέλος, οι άρμοί του βιβλίου λύνονται. Οι άμφιβολίες καί ό σκεπτικισμός σκεπάζουν τό δέος καί τή συγκίνηση πού χαρακτηρίζουν τό πρώτο μέρος.

Οί πέντε έκδοχές άνάγνωσης του χειρογράφου —οί όποιες ουσιαστικά “παίζουν” μέ τό όνομα του συγγραφέα του χειρογράφου: Ντίνος, Ντίνας, Κωνσταντίνος Ντ.-Κωνσταντίνος-Ντίνος, κάποιο άλλο άδηλο πρόσωπο—, μέσα από τήν έξαντλητικά άνακριτική ματιά τους, ουσιαστικά άνάγουν ένα ιστορικό τεκμήριο σέ έμμونه του μελετητή. Είναι όπως στή φωτογραφία: όταν φωτίζουμε ένα σκοτεινό άντικείμενο άπ' όδες τής πλευρές, τό μόνο πού καταφέρνουμε είναι νά τό έξαφανίσουμε.

ΕΝΔΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΣ ΝΥΓΜΟΣ

Είναι άλήθεια ότι τό βιβλίο ένέχει κάποιους κινδύνους παρανόγνωσης ή κάποιες παγίδες ιδεολογικής επικάλυψης. Όρισμένοι, μάλιστα, μπορεί νά σκεφτούν ότι ό συγγραφέας ένέδωσε στήν τύρβη τής επικαιρότητας, άποφασίζοντας νά θέσει ως άφηγηματικό φόντο στό τελευταίο βιβλίο του πτυχές του Μακεδονικού ζητήματος.

Άναμφίβολα, πρόκειται γιά ένα εύλογο έρώτημα. Καθώς ή έπιλογή καί μόνον ενός “θέματος” στοιχειοθετεί, συμβολικά έστω, μία οίονει ιδεολογική θέση.

Θά προσπαθίσω νά τοποθετηθώ σ' αυτό τό έρώτημα, θέλω νά πιστεύω όχι καί τόσο ρητορικό. Θεωρώντας προσόν τό γεγονός ότι άγνώω τά άντανεκλαστικά του πεζογράφου —είτε από πρώτο χέρι είτε από συνεντεύξεις— γιά τό τρέχον Σκοπιανό, θά προσπαθίσω νά σταθώ όσο πιο κοντά γίνεται στό κείμενο.

Γράφει λοιπόν ό συγγραφέας λίγες παραγράφους πριν από τό τέλος (σελ. 111): «Γιατί, έμάς, στήν παρούσα εργασία, δέ μάς άπασχολεί (τουλάχιστον δέ μάς άπασχολεί κυρίως) ποιός έκοψε τήν κεφαλή του νεκρού Παύλου Μελά καί τήν παρέδωσε στους άνωτέρους του, αλλά ποιός έγραψε τό έπίμαχο χειρόγραφο. Γιατί έμεις δέν κάνουμε έδώ ιστορική μελέτη, άν θέλετε δέν έξετάζουμε τό όλο θέμα από ιστορικής πλευ-

ρᾶς, δὲν εἶναι αὐτός ὁ σκοπός μας, δὲν εἶναι κἀν σκοπός μας νὰ ἀναλύσουμε τὴ σχέση ἱστορίας καὶ λογοτεχνίας». Αὐτό τό ἐδάφιο στάθηκε γιά μένα ἕνας πολύτροπος ἀναγνωστικός μπουσουλᾶς. Καταρχάς, χωρίς περιστροφές, ὁ Βλαχογιάννης τῆς «Μαρτυρίας τοῦ Κωνσταντίνου» μᾶς λέει ὅτι τό μόνο πού τόν ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ ἀνιχνεύσει ποιός ἔγραψε αὐτό τό χειρόγραφο. Συνεπῶς, ὅλη ἡ ἑλληνοκεντρική προσέγγιση πού ἐπιχειρεῖ στό πρῶτο μέρος (σελ. 50) διαπιστώνουμε ὅτι εἶναι ἕνα μέσο, ἕνα ἀνατομικό ἐργαλεῖο, γιά τὴν ἀποκάλυψη τῆς ταυτότητας τοῦ συγγραφέα τοῦ χειρογράφου, κι ὄχι μιά εὐκαιρία γιά νὰ προβάλλει ὁ συγγραφέας, διὰ στόματος τοῦ μελετητῆ, τίς θέσεις του.

Ὅμως τό προηγούμενο ἐδάφιο (τῆς σελ. 111) ἔχει γιά μένα καὶ μιά ἄλλη διά-

σταση. Τί μᾶς λέει οὐσιαστικά ὁ ἀφηγητῆς-μελετητῆς τοῦ χειρογράφου: ὅτι γι' αὐτόν ὑπάρχει μόνον τό κείμενο. Κι αὐτὴ ἡ ἐναργῆς ἐνδοκειμενική κοινοποίηση ἔχει οὐσιαστικό ἐνδιαφέρον, καθὼς προέρχεται ἀπὸ ἕναν συγγραφέα τό ἔργο τοῦ ὁποίου, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἄμοιρων ἀπόψεων τῆς νεωτερικῆς γραφῆς, πάντως δείχνει νὰ τόν ἀπασχολοῦν κυρίως οἱ ἀνατροπές πού συντελοῦνται στό βάθος τῆς φόρμας.

Καὶ κλείνω τό σημείωμά μου μέ τόν τρίτο καὶ τελευταῖο ἀντικατοπτρισμό: τό χειρόγραφο στό ὁποῖο ἀναφέρεται τό παραπάνω ἀπόσπασμα οὐσιαστικά ἀποτελεῖ ἕνα ἐγκιβωτισμένο βιβλίο μέσα στό βιβλίο — ἔχουμε, ἐν ὀλίγοις, ἕναν αὐτοαναφορικό νυγμό μέσα σ' ἕνα μυθιστόρημα ἐν πολλοῖς κλασικότερο καί, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἱστορικοφανές.